

بررسی تطبیقی مفاهیم گل نیلوفر آبی در ایران، هند و مصر

عاطفه فرقدان
مهران هوشیار

چکیده: گل نیلوفر آبی یکی از شاخص‌ترین نمادهای گیاهی و باستانی است و با توجه به بررسی‌های انجام شده، در کشورهای ایران، مصر و هند بیشتر از سایر کشورها مورد توجه قرار گرفته است. نظر به اینکه اکثر مقالات و کتب به زبان فارسی شامل پژوهش در حیطه گل نیلوفر در ایران است، بررسی این گل در کشورهای دیگر ضروری به نظر می‌رسد. از طرف دیگر بیان دقیق مفاهیم گل نیلوفر در ایران نیز می‌تواند به زنده نگاه داشتن این نقوش در هنرهای معاصر کمک کند. مطالعه نقوش گل نیلوفر آبی در کنار مفاهیم نمادین آن حائز اهمیت است که می‌تواند به طور مجزا یا همزمان بررسی شود. هدف از این مقاله بررسی جنبه‌های مختلف این نماد در اقوام مختلف و ارتباط آن با ادیان و آداب مذهبی کشورها و مشاهده ارتباط این گل با مفاهیم باز زایی، فراوانی و صلح است. همچنین می‌توان به ارتباط این گل با عناصر طبیعی مانند خورشید، آب و خاک نیز اشاره کرد. با توجه به مطالب به دست آمده، به اهمیت گل نیلوفر آبی به خصوص در کشورهای مورد بحث بالاخص در مصر و هند پی برده شد. در مصر باستان از این گل برای آیین تدفین و زندگی پس از مرگ استفاده می‌شد و در کشور هند با الهه گان و خدایان ارتباط داشته است. در ایران نیز با توجه به پیوند آن با آفتاب و آب، معمولا همراه با الهه‌های میترا و آنهیتا معرفی می‌شود. اشکال گل نیلوفر در مصر باستان اغلب به صورت نیمه باز و در هند به طور شکفته و در ایران به هر دو صورت نیمه باز و شکفته دیده می‌شود. در ایران این گل جایگاه خاصی نزد پادشاهان پارسی داشته و به طور کلی می‌توان گفت که در تمام کشورهای مذکور رد پای گل نیلوفر در فرهنگ و ادیان و آداب و رسوم آنها وجود دارد.

واژگان کلیدی: نیلوفر، لوتوس، نماد، ایران، هند، مصر

◆ مقدمه

گشوده شدن آن با نور خورشید نیز یکی از جنبه‌های مهم اهمیت نیلوفر آبی است. نگاره‌های گل نیلوفر را به صورت ۵، ۶، ۸ و ۱۲ ابرگ در آثار هنری ایران می‌بینیم. ایرانیان گل نیلوفر را نماد خورشید می‌دانند زیرا با طلوع خورشید باز می‌شود و با غروب خورشید بسته می‌شود. گل‌های چند برگ آن را در ایران و هند نماد سواستیکا که خود نماد خورشید بوده است، می‌دانند. در مواردی بسیار در بنای تخت جمشید این نقش مشاهده می‌شود. در هند گل نیلوفر نماد خدای برهماست و برهما از گل نیلوفری که که از ناف ویشنو خدای خدایان روئیده متولد می‌شود. این نگاره در غرب نیز به کار می‌رود و نماد تکامل و جوهر زندگی است و در مصر نیز نماد مقام و منزلت بوده است. نقش این گل در عصر اسلامی متحول شد و به صورت گل انار و گل شاه عباسی در عصر صفویه مورد استفاده هنرمندان قرار گرفت.

◆ **گل نیلوفر و ارتباط آن با ادیان و الهه گان در ایران**
مهر یا میترا

بنابر اعتقادات اساطیری، میترا یا مهر را رب النوع خورشید

نیلپر = نیوپل = نیلوفر = نیلوفرک، نیلوفر از سانسکریت تیره نیلوفریان، نزدیک به آلاله هاست. گلی است معروف که گویند با آفتاب سر بیرون می‌آورد و باز با آفتاب فرو می‌رود و گویند مرغی به وقت فرورفتن نیلوفر در میان نیلوفر در می‌آید و صباح که نیلوفر از آن بر می‌آید و دهان می‌گشاید آن مرغ می‌پرد و می‌رود. (معین ۱۳۳۵، ۸۲۵) از نمادهای مشهور پیش از اسلام و حتی بعد از اسلام گل نیلوفر است. در باورهای گوناگون آفرینش خدایان، پیامبران و منجیان با گل نیلوفر در ارتباط بوده است. گل نیلوفر آبی در مصر و هند نماد چهار عنصر خاک، آب، آتش و باد است چون ریشه آن در درون خاک است با باد رشد می‌کند و برگ‌های آن از آب تغذیه می‌کند و شکوفه‌های آن به کمک خورشید باز می‌شود. این گل با تولد، پاکی، مسائل جنسی و تولد دوباره بعد از مرگ ارتباط پیدا می‌کند و در هند نماد پاکی و قداست الهی و نماد راستی است. بعد از درخت زندگی رایج‌ترین و مشهورترین نماد، تجلی نیلوفر آبی است. سربر آوردن نیلوفر آبی از آب تنها دلیل اهمیت این گل در تمثیل ظهور و تجلی و نشانه‌ای برای ظهور حیات در عالم نیست، بلکه

* کارشناس ارشد صنایع دستی

** دانشجوی دکتری پژوهش هنر، دانشگاه شاهد، عضو هیئت علمی دانشگاه سوره.

مربوط به ۸۰۰ تا ۷۰۰ ق. م. است، نشانه‌هایی از آن‌هایتا به چشم می‌خورد. این ایزدبانو با صفات نیرومندی، زیبایی و خردمندی به صورت الهه عشق و باروری نیز در می‌آید. زیرا چشمه حیات از وجود او می‌جوشد و بدین گونه «مادر خدا» نیز می‌شود. تندیس‌های باروری را که به الهه مادر موسومند، تجسمی از این ایزدبانو می‌دانند. (آموزگار، ۱۳۷۴، ۲۱) در تصویر ۲ گل نیلوفر را در کنار ایزدبانوی مادر در اینجا «اشی» خواهر سروش نشان داده‌اند. تمام زنانی که می‌خواستند بارور شوند، تصویر این ایزدبانو را در حالی که در حال به دنیا آوردن نوزادی است روی صفحه مدوری از برنز یا طلا (یا به عنوان سنجاق) نشان می‌دادند و به عنوان نذر به عبادتگاه تقدیم می‌کردند.

تصویر ۲ آن‌هایتا در پناه عقاب آسمان، اواخر ساسانی

می‌دانستند و نیلوفر با آیین مهر پیوندی نزدیک دارد. بعضی از پژوهشگران معتقدند در صحنه زایش مهر، آن چیز که مانند میوه ی کاج است و مهر از آن بیرون می‌آید، غنچه نیلوفر است، نه صخره. (باحقی، ۱۳۷۸، ۴۲۹) گل نیلوفر ریشه در گل ولای آبیگر دارد. گل آن قدمی کشد تا در برابر نور بامدادی خورشید بر سطح آب بشکفتد. این ریشه در تاریکی‌ها داشتن و شور شکفتن در برابر نور، بدون تردید مورد توجه طرفداران آیین مهر قرار گرفته است. پرستش مهر که از قدیم مورد توجه آریایی‌های ایرانی بود در زمان اردشیر دوم قوت می‌گیرد و این موضوع نیز در زمان اردشیر سوم نیز ادامه پیدا می‌کند. عالی‌ترین نمونه تصویری در نقش نیلوفر میتراپی در این دوران به مراسم اعطای حلقه سلطنت به اردشیر دوم با حضور مهر در طاق بستان است. که در زیر پای او نیلوفری شکفته حجاری شده است. همچنین آورده‌اند که در ایران در روز جشن مهرگان مانند نوروز، خوان چه ای آماده می‌کردند و در آن لیمو و شکر و نیلوفر و به و سیب و یک خوشه انگور سفید و هفت دانه مورد می‌گذاشتند و موبدان این خوان چه را واج گویان نزد شاه می‌بردند. (فره وشی ۱۳۶۴، ۹۲)

تصویر ۱: زایش مهر از میان نیلوفر

◆ نیلوفر در آیین زرتشت

در روایات کهن ایران گل نیلوفر آبی را جای نگهداری تخمه یا فر زرتشت که در آب نگهداری می‌شد دانستند. برخی چنین عقیده‌ای را با داستان‌های تولد مهر از نیلوفر بی‌ارتباط نمی‌دانند. در بندهش روایتی است که می‌گوید: «فره زرتشت برای نگهداری به آن‌هایتا سپرده شده است.» (رجبی ۱۳۷۵، ۱۴۲) اینکه آیین زرتشتی در پیوندش با معنای سمبلیک نیلوفر تا چه حد مستقل از اساطیر میتراپی و یا ناهیدی بوده مشخص نیست اما با این حال دین زرتشتی از زمانی نامعلوم، دین دربار شاهان هخامنشی شد و نقش نیلوفر در این دوره بیش از هر زمان در هنر ایران رواج پیدا کرد.

◆ آن‌هایتا و گل نیلوفر

اردویسور آن‌هایتا ایزدبانوی همه ی آب های روی زمین و سرچشمه اقیانوس کیهانی است او برگردونه ای سوار است که چهار اسب سفید آن را می‌کشند، باد، باران و ابر و تگرگ. وی سرچشمه ی زندگی، پاک کننده تخمه همه نرها و زهدان همه ماده‌ها و تصفیه کننده شیر در پستان همه مادران است. (دوستخواه، ۱۳۷۶، ۲۹۷) معنای نام او رود قوی پاک، آب توانای بی آسایش است. (باحقی، ۱۳۷۵، ۴۱۶) پیوند با آب و پاکیزگی از فصول مشترک صفات ناهید و نیلوفر است که این دورا به هم پیوند می‌دهد. ظاهراً مادها نخستین ایرانیانی هستند که به عنصر آفریننده آن‌هایتا امکان رشد دادند. در میان اشیاء مفرغی لرستان نیز که

نیلوفری بر فراز ارابه زرین خود می‌نشیند که توسط چهار یا هفت اسب مادیان کشیده می‌شود. (بلخاری قمی ۸۴) و همچنین نیلوفری را در هر یک از دستان خود گرفته‌است.

تصویر ۳ سوریا در معبد کارناک

تصویر ۴ سوریا

◆ آگنی

در نظر هندوها «آگنی» تخمی معنوی است که طبیعت و سرشت کلی انسان بر پایه آن رشد می‌یابد. بدین سبب آگنی در قربانگاه پنهان است چنانکه در قلب آدمی مخفی است و از آبهای آغازین یعنی مجموع امکانات بالقوه روح با جهان، زاده می‌شود و به همین جهت، گل نیلوفر آبی محمل آن است. (مددپور ۱۳۸۳، ۲۴۴) کوماراسوامی در کتاب عناصر شمایل‌نگاری بودایی به نقل از ریگ و دا ذکر می‌کند که آگنی نیز از نیلوفر آبی متولد شد و این ارتباط قوی بین آگنی و نیلوفر آبی سبب آن شد که در مرکز قربانگاه‌هایی که به نام آگنی ساخته می‌شد، گل نیلوفری قرار دهند. نیلوفر به دلیل جایگاه مقدس خود در معماری و هنر هندو متجلی شد و در معماری معابد، گل نیلوفر آبی بیانگر آگنی و سر بر آوردنش از آبهای آشفته نخستین بوده.

تصویر ۵ آگنی در دست خود گل نیلوفر آبی را حمل می‌کند

◆ نیلوفر آبی و ارتباط آن با آیین‌ها در هند

نیلوفر آبی در هند گل مقدسی می‌باشد. این گل عمیقاً در اسطوره‌های هند ریشه دارد و یکی از نشانه‌های بزرگ آفرینش در اساطیر هند باستان بوده که زمان ظهور آن به شروع تاریخ پیش از آریایی برمی‌گردد. نیلوفر آبی به آسانی در تمامی جنبه‌های زندگی هندیان نفوذ کرده است و برای خود یک مکان والا و برجسته در سنت و فرهنگ هند به دست آورد. در افسانه‌های هندی نیلوفر را الهه دانسته‌اند و زمانی هم آن را رمز برهما، ویشنو، لاکشمی و بودا شمرده‌اند. رمز نیلوفر در آیین یوگا رمز نگرش، در خود فرو رفتن و ژرفاندیشی در حال خویشتن است. نیلوفر در شبه قاره هند از تقدس خاصی برخوردار است. منشاء آب و مبدا حیات است و سمبل اقیانوس اولیه است که پراکرتی از آن نتیجه شده است. هشت گلبرگ نیلوفر نشانه هشت جهت وجود است که پس از خلقت از قعر آب‌های اولیه ظهور می‌کند. هشت جهت مورد بحث عبارتند از: راست، چپ، عقب، بالا، پایین، برون و درون گل نیلوفر آبی به عنوان نماد از وجه تجلی جهان هستی در هنرهای دینی مورد استفاده وسیع است. مهم‌ترین اهمیت گل نیلوفر آبی ارتباط آن با آب است. خود آبها در اقیانوس اولیه کیهانی و نیلوفر آبی که ریشه در قعر آب ولی بر سطح آب شکفته می‌شود، مظهری است از شکوفایی جهان و رسیدن آن بر مرتبه تجلی. این گل ارتباط جهان را با بنیاد و اساس ماورای آن برقرار می‌سازد. گل نیلوفر در میان نمادهای غیر شمایی در سنت مذهبی هندوئیسم و بودیسم حائز اهمیت فراوان است.

◆ آیین ودایی

کهن‌ترین نوشته‌های دینی در هند عبارتند از متن‌های سانسکریت هند و اروپایی که به نام وداها معروفند. واژه ودا به معنی دانش است و این متنها در بردارنده اطلاعات درباره مناسک مرتبط با آتش مقدس است. (شاتوی ۱۳۸۰، ۳۵، ۳۷) که سوریا (خدای خورشید)، ایندرا (خدای رعد و برق) و آگنی (خدای آتش) سه خدای اصلی وداییان است.

◆ سوریا

سوریا (خدای خورشید) مهمترین و مشهورترین خدای ودایی است که از یک سو کالبد فیزیکی خورشید که تجلی عظمت آتش الهی (آگنی) است، انطباق دارد و از سوی دیگر منبع و منشا نور، گرما، حیات و معرفت است. او که طبق روایت (رامایانا) فرزند برهماست، چرخ ارابه او یکی از مهمترین نمادهای آیین و هنر هندو است. سوریا بر گل

تصویر ۶: خدای ویشنو نشسته بر مار ششا

تصویر ۸: پیکره سنگی ویشنو معبد داست اوتارا، قرن ۷

تصویر ۷: ویشنو ایستاده بر گل نیلوفر

◆ الهه و خدایان هندو

برهما

پس از غلبه آریایی ها (۱۵۰۰-۲۰۰ ق.م.) خدایان هندی عمدتاً به صورت مرد در آمدند. در راس آنها برهما، خدای آفریننده و ودایی قرار داشت. در یک اسطوره متاخر در ریگ ودا می گویند که چگونه کیهان از نیلوفر زرین که بر روی آبهای کیهانی در حرکت بود به وجود آمد. هنگامی که مراسم او جای خود را به مراسم ویشنو داد، وی را در حالی که بر روی گل نیلوفری که از ناف ویشنو می روید، نشسته است، به تصویر کشیده اند. (هال، ۱۳۸۳، ۳۱)

در علم اساطیر هند، برهما را زاده ویشنو معرفی می کنند. مطابق حکایت های اساطیری، ویشنو در حالی که بر جسم پیچ در پیچ ششا (مار جاودانگی) آرمیده، از نافش گل نیلوفری جوانه می زند و از شکفته شدن این گل برهما پدید می آید. ناف ویشنو که محل رویش یک گل نیلوفر است، نقطه مرکزی بدن ویشنو به حساب می آید که همان محل اصلی ماندالا نیز است که تمام نیروهای جهان به آن متکی اند. (ذکر گو، سال نوزدهم، ۹۸)

◆ ویشنو

ویشنو در ریگ ودا خدای خورشید است که با سه گام، فاصله زمین تا آسمان را پیمود و به عرش اعلی صعود کرد. در دوره بعدتر، خدایان دیگر مرتبط با خورشید (همچون سوریا) با او متحد شدند. بعدها نیز برای او دو همسر در نظر گرفتند: بها (زمین) و لاکشمی. (جلالی مقدم، ۱۳۸۰، ۶)

ویشنو برای نخستین بار در حجاری های گوپتا به طرز مصور شده است که بر روی آبها دراز کشیده و خفته است. تخت او عبارت است از یک مار هزار سر و از ناف ویشنو گل نیلوفری میروید که برهما بر آن نشسته است. (هال، ۱۳۸۳، ۱۹۵) ویشنو را معمولاً به شکل مرد جوانی با رنگ پوست آبی تیره و با چهار دست تجسم می کنند. (جلالی مقدم، ۱۳۸۰، ۳۵) در دستی صدف حلزون یا (سانکائی) دارد که روزگاری مأوای اهریمن بود که به دست کریشنا کشته شد و در دست دیگر اسلحه و صدف با حلقه های آهنین موسوم به سودار سانا که منسوب کریشنا است و توست آگنی به عنوان پاداش شکست به کریشنا هدیه می شود و در سومین دست او گرز است موسوم به کاونداکیکه و در دست چهارم گل نیلوفر مظهر چرخش جهان هستی قرار دارد. چهار دست و چهار بازوی ویشنو اشاره به چهار جهت فضا فرمانروایی جهان دارد. مفهوم دیگر چهار بازو، چهار مرحله زندگی هندو یا چهار هدف زندگی است که به ترتیب شامل: زندگی دنیوی، خانوادگی، طلبگی و گوشه گیری از دنیا است. (شایگان، ۱۳۶۲، ۱۷۹)

◆ الهه لاکشمی

الهه ثروت یا لاکشمی دومین الهه مهم بعد از ساراسواتی الهه آموزش می باشد. او الهه ثروت و برکت است. در باورهای هندو، لاکشمی دختر فرزانه و عارف بهارگو و از جمله خدایان و خدایانی است که روزگاری به سبب نفرین یکی از ریشی ها، آواره و در اقیانوس شیر ماوا گزیده بود. به هنگام کره گیری اقیانوس شیر، لاکشمی دیگر بار تولد یافت و او نیز یکی از چهارده چیز گران بهای یافته شده در این کره گیری است. او به هنگام زایش دیگر باره، کاملاً ریشه یافت و در حالی که نیلوفری آبی در دست داشت پدیدار شد و خدایان با دیدار او طالب همسری وی شدند. شیوا نخستین خدایی بود که خواستار همسری لاکشمی شد.

هنگامی که ویشنو درباره خرد و دانش و عقل نیکوکاران صحبت می کند، لاکشمی به طرز دلربایی زیباست و او در حالیکه دو گل نیلوفر آبی در دستانش دارد، بر روی یک نیلوفر آبی دیگر ایستاده است. او با تاجی از نیلوفر آبی زینت داده شده است. لاکشمی با رنگهای تیره، صورتی، طلایی، زرد و سفید نمایان می شود. اگر او با رنگ تیره نشان داده شود، به عنوان همسر ویشنو است. اگر به رنگ طلایی یا زرد

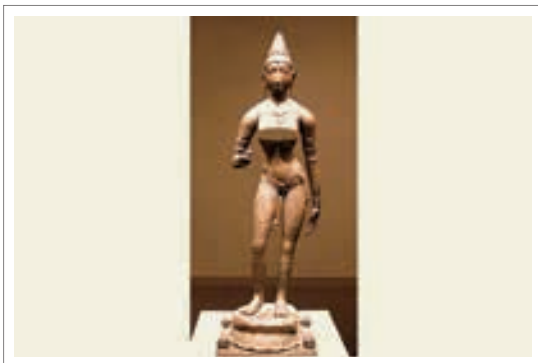
(سوا) به معنی خود و شخص است. بنابراین ساراسواتی به معنی گوهر و ذات هر شخص است. ساراسواتی در اساطیر هندو به عنوان همسر برهما، خالق جهان ظاهر می‌شود و دانش او برای خلق لازم و ضروری است بنابراین او سمبل نیروی خلاق برهما نیز هست. در اساطیر هند و ایرانی در آیین ودایی، ایزدبانوی ساراسواتی، صفاتش همانند آن‌هیتای ایرانی است. در آیین ودایی ایزدبانوی ساراسواتی را با چهره ای سپید و اندامی برازنده و زیبا که نیم تاجی به شکل ماه بر سر دارد و بر روی گل نیلوفر نشسته است تصویر نموده‌اند.

تصویر ۱۱: الهه ساراسواتی نشسته بر گل نیلوفر

◆ الهه ماهادوی

ماهادوی اصطلاح عمومی برای الهه بزرگ، مربوط به مادر الهه‌های است که به وسیله اقوام دره سند (هزاره سوم ق.م.) و احتمالاً دوره پیش‌تر مورد پرستش بوده‌است. از حدود سده پنجم میلادی نخست به عنوان همسر خدایان ودایی و سپس به عنوان موجودی مستقل و نیرومند تجلی یافت. (هال، ۱۳۸۳، ۳۶۳، ۳۶۲) رایج‌ترین نام دوی به عنوان خدا بانوی خشن، دورگا است. دوی در این نقش زنی زیبا و حسود، دارای ۱۰ دست، سوار بر اسب و دارای سیمایی تهدید کننده است. او تاجی از گل نیلوفر آبی با دو دنباله خمیده بر سر دارد. (ایونس، ۱۳۸۱، ۱۶۶، ۱۶۲)

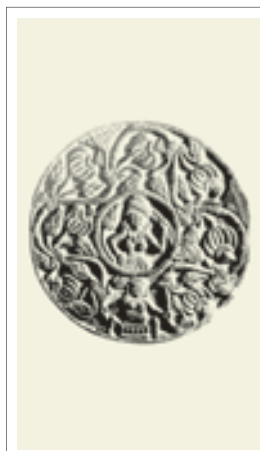

تصویر ۱۲: الهه ماهادوی ایستاده بر گل نیلوفر

باشد به عنوان نماد ثروت است و اگر به رنگ سفید باشد، نماد طبیعت است که در تمام جهان توسعه یافته و اگر به رنگ صورتی باشد مادر و خالق همه موجودات است. (Swami 1982, 24) در تجلی ویشنو به هیات کوتوله موسوم به (وامنه)، لاکشمی از آبها زاده می‌شود و بر گل نیلوفر آبی شناور می‌شود و بدین دلیل پادما(نیلوفر آبی) یا کامالا نام می‌گیرد. او به همراه همسرش در کنرا گل نیلوفر یا سوار بر گارودا است و وقتی به تنهایی نیایش می‌شود، در نقش نیروی مادینگی، موجودی برتر و چون (مادر جهان) مورد توجه قرار می‌گیرد. لاکشمی را اغلب ایستاده بر روی نیلوفری در میان فیلان، در حالی که بارانی از سکه‌های زر از دستانش می‌بارد نیز ترسیم می‌کنند. نقش او امروزه زینت بخش سکه‌های هندو است و دیوالی یا عید نور، هر ساله برای کمک خواهی از او برگزار می‌شود. (شاتوک، ۱۳۸۱، ۶۶)

تصویر ۹: الهه لاکشمی نشسته بر گل نیلوفر آبی

تصویر ۹: الهه لاکشمی نشسته بر گل نیلوفر آبی
تصویر ۱۰: نقش برجسته سنگی لاکشمی قرن ۲ م. بهارهوت

◆ الهه ساراسواتی

ساراسواتی، الهه یادگیری و دانش و عقل است. در زبان سانسکریت (سارا) به معنی گوهر و ذات هستی است و

۲. آوالوکیتیشوارا با یازده سر
 ۳. آوالوکیتیشوارا با هزار دست
 ۴. آوالوکیتیشوارا به صورت شاهزاده ای ملبس به جامه شاهانه که تاجی بلند بر سر دارد و در دست چپ خود شاخه گل نیلوفری سرخ رنگ گرفته است. (هال، ۱۳۸۳، ۳۲۲)

■ تصویر ۱۴: آوالوکیتیشوارا با هزار دست

■ تصویر ۱۵: آوالوکیتیشوارا با گل نیلوفری در دست

◆ تارا

تارا الهه نجات دهنده و یکی از چهره‌های بلند مرتبه بودایی است و از قرن ۱۶ م. به صورت همتای مؤنث دلسوز بودیستاتوا ظاهر شده است. اسم او هم به معنی رستگاری و هم ستاره است. (Lurker, 1994, 337)

تارا نماینده تمام معجزات بودا در گذشته، حال و آینده است و دست راست خود را به حالت هدیه و در دست چپ خود گل نیلوفر آبی را نگه داشته است. (Managhans 2002, 47)

فرم‌های تارا به دو بخش تارای سفید و تارای رنگی تفکیک می‌شود. تارای سفید نمادی پاک و دانش و تارای سبز پویاترین تاراهاست و بطور معمول تارای سفید بر روی تخت نیلوفر آبی نشسته است و تارای سبز گل نیلوفر آبی در دست دارد. (Managhans 2002, 47)

ماهامایا شهبانوی شهر سورودانا، شبی به خواب دید که فیلی سفید در بطنش جای گرفت، باردار شد و بطن او به صورت دری بلورین درآمد. ماهامایا پس از بیدار شدن به جنگل رفت و در جنگل در زیر درختی از پهلوی زایید. کودک به هنگام زاده شدن کاملاً هوشیار و چون خورشید می‌درخشید. کودک شروع به جست و خیز کرد و هر جا پا می‌نهاد از رد پای او گل نیلوفر سر بر می‌آورد. کودک به چهار جهت اصلی نگریست و به بالا و به زمین و به چهار جهت غیر اصلی نگریست و خدایان و انسان را دید که او را به بزرگی پذیرفتند. ۷ گام به جانب شمال برداشت و از پس هر گامش گل نیلوفری سر بر آورد. (ایونس، ۱۳۸۱، ۲۴۷) متفکران و محققان نماد های هنری بودا را در ۳ دسته کلی نمادهای غیر شمایی (مانند شیر، چرخ دارما، گل نیلوفر آبی)، نمادهای نیمه شمایی (استوپا، جای پا، گل نیلوفر آبی)، و نماد های شمایی (تصاویر و پیکره های بودا همراه گل نیلوفر) تقسیم بندی می کنند. نیلوفر تنها نمادی است که در هر ۳ حضور دارد.

◆ آوالوکیتیشوارا

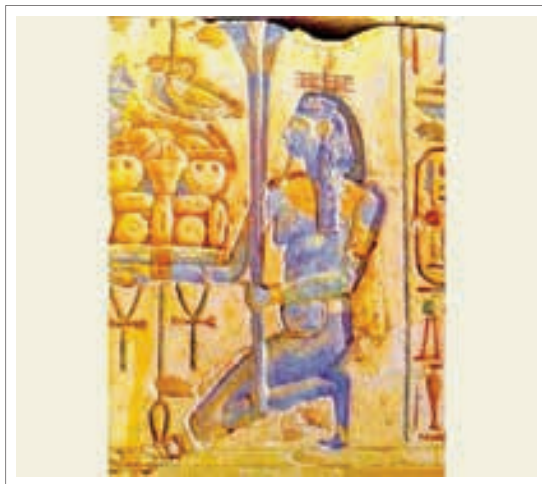
او به عنوان فرمانروای جهان شناخته می‌شود که از دنیا در برابر آسیب‌ها و خطرات مواظبت می‌کند. او یزد محافظ مسافران و رهاننده روان‌ها بود. آوالوکیتیشوارا به چهار صورت تجلی می‌یابد:

۱. همراه با آمیتابها در حالی ترسیم شده که بر روی گل نیلوفر آبی ایستاده و زائزده تا بهشت غربی آمیتابها را حمل کند.

■ تصویر ۱۳: آوالوکیتیشوارا همراه با آمیتابها

مردی با ریش آبی و سبز و دارای پستان زنانه و افتاده که نماد حاصلخیزی بود ترسیم می‌کردند. در این نقش‌ها دستارهایی از گیاهان آبی غالباً پاپیروس و هنگامی که او را خدای رود نیل می‌نگاشتند با دستاری از نیلوفر آبی ترسیم شده است. (ایونس ۱۳۸۵، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰)

تصویر ۱۸: خدای هاپی

◆ هوروس

هوروس فرزند خورشید است که از درون شکوفه‌های نیلوفر آبی بیرون آمده است و به روایتی نیلوفر آبی به فرزند خورشید زندگی بخشید و با رایحه دل‌انگیز خود، زندگی بخش هر روز او بود. هوروس بر روی گل نیلوفر سفید می‌نشاند و خدای آفتاب می‌باشد.

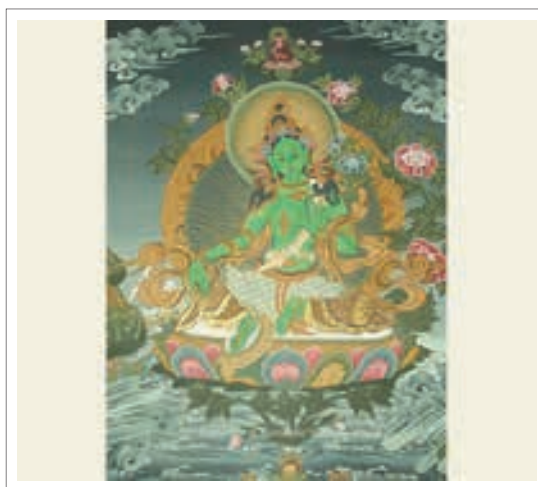
تصویر ۱۹ و ۲۰: زایش هوروس از گل نیلوفر

◆ اوریزیس

او خدای مرگ مصریان و نماد تولد دوباره است. اوریزیس پس از آنکه به قتل رسید دوباره از نیلوفر آبی متولد شد، تصاویر او (تصویر ۲۱) شامل نمایش چهار خدای هوروس است که بر روی گل نیلوفر آبی در مقابل اوریزیس ایستاده‌اند. در کتاب مرگ تبدیل شدن یک فرد به نیلوفر آبی مترادف با رستاخیز و احیای اوست.

تصویر ۱۶: تارای سفید

تصویر ۱۷: تارای سبز

◆ خدایان مصری و ارتباط آنها با گل نیلوفر

آمون

خدای اصلی تیس از شهرهای نیل علیا، در ۱۵۷۰ تا ۱۰۸۵ پیش از میلاد آمون نام داشت. آمون در پیوند با هوا، خدای نامرئی، نیرویی پویا داشت. چنین بود که در اساطیر آمون نیروی برتر و آفریننده نامرئی است. آمون خدا کودکی است که در دل گلبرگ‌های نیلوفر آبی در میانه آبهای نون پدیدار شد. او نیروی زندگی و پدید آورنده چرخ آفرینش است. در مصر آمون مقام قدرت برتر را داشت و خود آفریننده خویش می‌شود و همه خدایان نیز توسط او به وجود می‌آیند. (بلخاری قمی، ۱۳۸۴، ۱۰۵)

◆ هاپی

هاپی، خدای نیل به ویژه هنگام طغیان، تلفیقی از خدای جهانی حاصلخیزی بود. هاپی آبیاری چراگاه‌های گله‌گاوهای رع و انسان، فراهم کننده آب و فروبارنده شبنم از آسمان می‌باشد. هاپی فراهم کننده فدیة های خدایان در معابد آنان، روزی بخش مردان و نگهدارنده نظم خدایی است. او تجسم آب نیل و نماد حاصلخیزی بود. هاپی را به هیات

ع

رع خدای تجسم خورشید در اوج قدرت و نام وی به معنای خورشید است در آغاز به نام اتوم، آفریننده هیلوپولیس که مرکز اصلی کیش وی بود نامیده می شد. او مشهورترین خدای تمام ادوار مصر است و بر اساس اسطوره آفرینش هرموپولیس از درون یک گل نیلوفر آبی که از آبهای دریاچه سر بر آورده بود به دنیا آمد. در این افسانه گل نیلوفر با خورشید یکی می شود و از آنجا که این گل روزها باز و شبها بسته می شود ارتباط آن با خدای خورشید که در میان پرچم های آن ماوا گزیده، عجیب نیست. پرستشگاه اصلی رع در هیلوپولیس بود و رع به صورت کودکی مصور شده که بر روی گل آرمیده است و یا سر او از گل نیلوفر بیرون می آید. از سلسله پنجم فراعنه خود را پسر رع می نامیدند. رع معمولا دارای جسم بشر و سر شاهین است و تاجی با قرص خورشید به علامت سلطنتی مصر بر سر دارد. (اباذری، ۱۳۷۲) بنا بر روایتی نیلوفر آبی از دریای دو تیغ سربر آورد و با گشوده شدن گلبرگ های نیلوفر درون جام گل رع به هیات کودکی نمایان شد. در این روایت نیلوفر آبی گاهی چشم رع و از بازو بسته شدن آن شب و روز پدیدار می شود. (ایونس، ۱۳۸۳، ۴۹، ۴۸)

تصویر ۲۴: خدای رع

نفرتوم

کلمه نفرتوم به معنای اتوم زیبا و جوان است. نفرتوم از خدایان کهن مصر سفلی است که از درون نیلوفر آبی و در دریای تیغ های مقدس هستی می یابد و به سبب پیوند نیلوفر آبی و خورشید او را رع جوان می نامند. پس از زاده شدن نفرتوم از نیلوفر آبی از اشک او بود که انسان پدید آمد. زندگی بخشی نفرتوم او را با نیلوفر آبی پیوند زده است. بر این اساس کاهنان هیلوپولیس از تمثیل نیلوفر آبی استفاده می کردند که بعدها خود نیلوفر، خدای نفرتوم شناخته شد. در موزه قاهره زیباترین تصویر از این مفهوم وجود دارد. (هارت، ۱۳۷۴، ۱۴) نفرتوم علاوه بر خدای خالق، خدای خوش شانس و خدای عطر نیز شناخته می شود. نفرتوم را با هیأت

تصویر ۲۱: اوریزیس در کنار همسرش ایزیس

تصویر ۲۲: پاپیروس تختت همراه همسر خود در حال نیایش اوریزیس

سبک

سبک تمساح خدای شهر باستانی مدینه التمساح از مناطق باستانی مصر سفلی در فیون بود. سبک خدای آب، موجب باروری و حاصلخیزی است. او در آغاز از خدایان فرودست و در التزام رع وظیفه او به دام انداختن چهار پسر هوروس در درون نیلوفر آبی در دریا بود. بدین ترتیب که چهار تن از فرزندان هوروس در شمار اعضای سومین مجموعه ایزدان نه گانه بودند و گمان می داشتند که از ایزس زاده شده اند. سبک به فرمان رع آنان را به دام انداخت و بر روی نیلوفر آبی ایستاد. سبک تا دوره فرمانروایی عصر متاخر خدایی ترسناک و به شکل تمساحی مومیایی شده و یا مردی با سر تمساح ترسیم می شد. (ایونس، ۱۳۸۵، ۱۴۰، ۱۴۱)

تصویر ۲۳: سبک به شکل تمساح

مردی با سر شیر و دستاری از نیلوفر آبی که عصای سلطنتی نیلوفری شکل در دست دارد، ترسیم می‌کند. (ایونس، ۱۳۸۵، ۱۶۶، ۱۶۵)

کشور	خدایان والِه گان	نماد و سمبول‌های مربوطه	آئین و فرقه های مربوطه	شکل ظاهری
ایران	مهر میترا	خدای خورشید	میترائیسم	خدایی که از داخل گل نیلوفر زاده شده است
	آناهیتا	ایزدبانوی آبها	آناهیتا پرستی	الِهه عشق و باروری - همراه با گل نیلوفر زاده می‌شود.
هند	سوریا	خدای خورشید	آئین ودایی	خدایی است که بر گل نیلوفر، بر فراز ارابه زرین خود می‌نشیند و توسط چهار یا هفت اسب حمل می‌شود و در دستانش گل نیلوفر است.
	آگنی	خدای آتش	آئین ودایی	خدایی است که شش دست دارد و در یکی از دستانش گل نیلوفر را حمل می‌کند و از گل نیلوفر نیز زاده می‌شود.
	ماهادوری	الِهه مادر	آئین بودا، ودایی و هندو	الِهه‌ای است که تاجی از گل نیلوفر بر سر دارد و با ده دست، سوار بر ببری است.
	اوالو کیشورا	فرمانروای جهان	آئین بودایی	در شرق آسیا به صورت زن و در دیگر مناطق به صورت مرد ظاهر می‌شود که با یازده سر یا چهار یا هزار دست نمایش داده می‌شود که در یکی از دستانش گل نیلوفر را حمل می‌کند.
	تارا	الِهه نجات دهنده	آئین بودا	تارا دو دست دارد و در دست چپ خود گل نیلوفر را حمل می‌کند و به رنگ‌های سفید، سبز، قرمز، زرد و آبی متجلی می‌شود.
	برهما	خدای آفریننده	آئین هندو	خدایی است که بر گل نیلوفری که از ناف ویشنو روئیده، نشسته است.
	ویشنو	خدای خورشید	آئین هندو	خدایی است که بر روی آب‌های آغازین خوابیده و از ناف او گل نیلوفری می‌روید. او ۴ دست دارد و در یکی از دستانش گل نیلوفر را حمل می‌کند.
	لاکشمی	الِهه ثروت الِهه حاصلخیزی	آئین هندو آئین ودایی	الِهه‌ای است که بر گل نیلوفر آبی نشسته و در ۲ دست از ۴ دست خود گل نیلوفر را حمل می‌کند.
	ساراسواتی	الِهه یادگیری، دانش و عقل	آئین ودایی	الِهه ای است با چهره سفید که نیم تاجی به شکل ماه بر سر دارد بر روی گل نیلوفر نشسته است.
	آمون	نیروی برتر و آفریننده	آمون پرستی	آمون کودکی است که از دل گلبرگ‌های نیلوفر در آب‌های آغازین متولد می‌شود. او را به هیأت مردی با ریش آبی و سبز و دارای پستان‌های افتاده نمایش می‌دهند که دستاری از نیلوفر آبی دارد.
مصر	هایپی	خدای نیل	آئین کهن مصر	بچه ی خورشیدی است که از درون شکوفه های نیلوفر آبی بیرون آمده.
	هوروس	خدای آفتاب	آئین کهن مصر	در مقابل ۴ خدای هوروس که در گل نیلوفر ایستاده اند نمایش داده می‌شود.
	اریزیس	خدای مرگ و نماد تولد دوباره	آئین کهن مصر	او به شکل تمساحی مومیایی یا مردی با سر تمساح ترسیم می‌شد.
	سپک	خدای آب، باروری و حاصلخیزی	آئین کهن مصر	معمولاً با سر شاهین و جسم بشر و تاجی از قرص خورشید ترسیم می‌شود و گل نیلوفری در دست دارد.
	رع	خدای خورشید	آتون پرستی	او را به هیأت مردی با سر شیر و دست‌هایی از نیلوفر آبی و همچنین با عصایی نیلوفری شکل نمایش می‌دهند.

◆ نتیجه‌گیری

آب که محیط رشد و نمو نیلوفر آبی است از دیر باز مورد تقدس بسیاری از اقوام بوده و نیلوفر به صورت یکی از نشانه‌های تجلی این تقدس به تصویر کشیده شده است. در ایران گل نیلوفر با ایزد آناهیتا، الِهه آب و در مصر با خدای رود نیل، هایپی ارتباط پیدا می‌کند. گل نیلوفر آبی در هند به آبهای آغازین و خدایانی چون برهما و ویشنو که در این آبها حضور دارند ترسیم شده است.

گل نیلوفر آبی در عین حال نماد باروری و حاصلخیزی نیز می‌باشد. در هند الِهه لاکشمی همراه گل نیلوفر و در ایران آناهیتا پاک‌کننده زهدان زنان همراه گل نیلوفر ظاهر می‌شود. در مصر نیلوفر آبی در معنای تولد دوباره متجلی شده است. همراه فرد متوفی ظروفی با تصاویر گل نیلوفر دفن می‌کردند تا به تولد دوباره متوفی کمک کند و باعث حیات دوباره او شود. اشکال گل نیلوفر در مصر به صورت غنچه، در هند به صورت کاملاً شکفته و در ایران به هر دو شکل به تصویر درآمده است. گونه‌های متداول این گل در مصر از نوع نیلوفر سفید و آبی رنگ، در هند به صورت سفید و صورتی رنگ و در ایران گل نیلوفر صورتی می‌باشد.

به لحاظ تاریخ گل نیلوفر آبی ابتدا در آثار و تمدن مصر استفاده و سپس به ایران و هند باستان وارد می‌شود. این گل به علت نوع حیات خود مورد تقدس قرار گرفته است. زیرا در عین حال که در محیط آلوده و گل و لای رشد می‌کند، عاری از هرگونه آلودگی به سطح آب می‌آید. به همین دلیل هندیان باستان از این نماد برای نشان دادن عارفی که از محیط زندگی اش تاثیر نپذیرفته استفاده می‌کنند. یکی دیگر از خصوصیات گل نیلوفر آبی با خورشید مرتبط است؛ این گل با طلوع خورشید شکوفا می‌شود و با غروب آن به داخل آب فرو می‌رود. از این نماد در آیین ودایی هند استفاده شده و یکی از نشانه‌های سوریا خدای خورشید است و در آیین هندو ویشنو خدای خورشید بوده که نماد هر دو خدا گل نیلوفر آبی می‌باشد. در ایران نیز مهر یا میترا از درون نیلوفر آبی متولد می‌شود و به همین ترتیب در مصر هوروس که خدای خورشید است مانند میترا از گل نیلوفر زاییده شده و بر گل نیلوفر سفید می‌نشیند.

تصویر ۲: آناهیتا در پناه عقاب آسمان- موزه آرمنیاز، اواخر ساسانی
 راسل، هیلنز، جان، ۱۳۸۵، شناخت اساطیر ایران، فرخی،
 باجلان، چاپ دوم، انتشارات اساطیر، صفحه ۴۲۶
تصویر ۳: سورییا در معبد کارناک
www.asianart.com/exhibitions/aany/2008/eabraham
تصویر ۴: سورییا z'bs'g'z
www.asianart.com/exhibitions/aany/2008/d^bs^g^z
تصویر ۵: آگنی در دست خود گل نیلوفر آبی را حمل می کند
www.Handanmenon.com/Images/agni.Jpg
تصویر ۶: خدای ویشنو نشسته بر مار ششا
www.Hindudevotion albylog.eoj
تصویر ۷: ویشنو ایستاده بر گل نیلوفر
www.saranaagathi.files.word Press.com/2008/05/vishnu4.JPG
تصویر ۸: پیکره سنگی ویشنو معبد داست اوتارا، قرن ۷-مجله
 فصلنامه هنر، زمستان ۱۳۷۹، دوره جدید، شماره ۴۶، صفحه ۹۹
تصویر ۹: الهه لاکشمی نشسته بر گل نیلوفر آبی
www.hindu wisdom info/image
تصویر ۱۰: نقش برجسته سنگی لاکشمی قرن دوم میلادی-
 بهار هوت- ذکرگو، امیر حسین، ۱۳۷۷، اسرار اساطیر هند، چاپ
 اول، انتشارات فکر روز- صفحه ۲۳۱
تصویر ۱۱: الهه ساراسواتی نشسته بر گل نیلوفر
www.Hswordcom.au/saraswati.JPG
تصویر ۱۲: الهه ساراسواتی ایستاده بر گل نیلوفر
www.wikipedia.org/wikipedia/en/thumb/f/f1/sckcgyZn
تصویر ۱۳: آوالوکیتشوارا همراه با آمیتابها
 Mcaethur, meher, Reading Buddhist Art, Thames & Hudson, London, 2002 page 44
تصویر ۱۴: آوالوکیتشوارا با هزار دست
 Armed-Avalokietshvara www.meditationinlivepool.org.uk/images/Buddha-pages/1000
تصویر ۱۵: آوالوکیتشوارا با گل نیلوفری در دست
www.dharma-media.org/ratnashripi/images/cherrezigoo.jpg
تصویر ۱۶: تارای سفید
www.exoticindianArt.com/Artimages/Buddhist-long-life-goddws-Whitetara
تصویر ۱۷: تارای سبز
www.Authenticthangka.com/product/green-tara/image/at-ag
تصویر ۱۸: خدای های هاپی
www.hinduwisdom.info/images.eoj
تصویر ۱۹: زایش هوروس از گل نیلوفر
www.Sacred-text.com/Icr/eod/img/18000.Jpg
تصویر ۲۰: زایش هوروس از گل نیلوفر
 Strud Wick, Helen, the Encyclopedia of ancient Egypt, Amber books 2006, pages, 150
تصویر ۲۱: اریزیس در کنار همسرش ایزیس
www.pyramidofmah.com/Died/vign1250.Gif
تصویر ۲۲: پایرویس نخت همراه همسر خود در حال نیایش
 اریزیس و هدیه دادن به او، ایونس، ورونیکا، ۱۳۸۵، اساطیر
 مصر، فرخی، باجلان، چاپ دوم، انتشارات اساطیر، صفحه ۸۶
تصویر ۲۳: تمساح خدا، سبک با شاخه های آمون- ایونس،
 ورونیکا، ۱۳۸۵، اساطیر مصر، فرخی، باجلان، چاپ دوم،
 انتشارات اساطیر، صفحه ۱۴۸
تصویر ۲۴: خدای رع
www.cultureofocus.com/Egyptpictures/Valley-of-king-JPG

فهرست منابع

- ۱- آموزگار، ژاله، تاریخ اساطیری ایران، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۷۴
- ۲- اباذری، یوسف و سایرین، ادیان جهان باستان (جلد دوم مصر و بین النهرین)، موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران، ۱۳۷۲
- ۳- ایونس، ورونیکا، اساطیر مصر، فرخی، باجلان، چاپ دوم، انتشارات اساطیر، ۱۳۸۵.
- ۴- ایونس، ورونیکا، اساطیر هند، فرخی، باجلان، چاپ دوم، انتشارات اساطیر، ۱۳۸۱.
- ۵- بلخاری قمی، دکتر حسین، اسرار مکنون یک گل، چاپ اول، نشر حسن افرا، ۱۳۸۴.
- ۶- بورکھات، تیتوس، هنر مقدس، ستاری، جلال، چاپ سوم، انتشارات سروش، ۱۳۸۱.
- ۷- جلالی مقدم، مسعود، سه گام کیهانی، چاپ اول، انتشارات مرکز، ۱۳۸۰.
- ۸- دوستخواه، جلیل، اوستا، چاپ دوم، انتشارات مروارید، آبان یشت، فرقه دوم، ۱۳۷۶.
- ۹- ذکر گو، دکتر امیرحسین، اسرار اساطیر هند، چاپ اول، انتشارات فکر روز، ۱۳۷۷.
- ۱۰- رجبی، پرویز، جشن های ایرانی، چاپ اول، انتشارات فرزین، ۱۳۷۵
- ۱۱- شاتوک، سیبل، آیین هندو، ترجمه: حسن افشار، چاپ اول، نشر مرکز، ۱۳۸۱.
- ۱۲- شاتوک، سیبل، آیین هندو، ترجمه: محمدرضابدیعی، چاپ اول، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۰.
- ۱۳- شایگان، داریوش، ادیان و مکتب های فلسفی هند، جلد اول، چاپ سوم، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۲
- ۱۴- فره وشی، بهرام، جهان فروری، چاپ اول، انتشارات کاریان، تهران، ۱۳۶۴.
- ۱۵- معین، محمد، برهان قاطع، چاپ دوم، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۳۵
- ۱۶- هارت، جرج، اسطوره های مصری، ترجمه: عباس مخبر، چاپ اول، نشر مرکز، ۱۳۷۴.
- ۱۷- هال، جیمز، فرهنگ نگاره های نمادها در هنر شرق و غرب، چاپ دوم، انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۸۳.
- ۱۸- یاحقی، محمدجعفر، فرهنگ اساطیر، چاپ اول، انتشارات سروش، ۱۳۶۹.
- ۱۹- یاحقی، محمد، فرهنگ اساطیر و انتشارات داستانی در ادبیات فارسی، چاپ اول، موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۷۸.
- ۲۰- ذکرگو، امیرحسین، ماندلا (تجلی ماورالطبیعه در هنر دینی هند)، مجله فصلنامه هنر، سال نوزدهم، دوره جدید ۴۶، صفحه ۹۸
- 21- Lurkur, Manfred, *dictionary of Gods and Goddesses, Devils and Demons*, Routledge, 1994
- 22- Mc Arthur, meher, *Reading Buddhist art*, Thames & Hudson, London, 2002
- 23- Swami, Harshananda, *Hindi Gods and Goddesses*, published by sri Rama Krishna Ashrama, 2nd edition, 1982

فهرست تصاویر

تصویر ۱: زایش مهر از میان نیلوفر- دادور، ابوالقاسم، منصوری، الهام، درآمدی به اسطوره و نمادهای ایران و هند در عهد باستان، چاپ اول، انتشارات کلهر، صفحه ۴۷